

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВАСИЛЬЧУК ЛЮДМИЛА ФЕДОРІВНА

УДК 811.112.2'373.7: 81'374

**НІМЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ-ДЕРИВАТИ
В ЛЕКСИКОГРАФІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі німецької філології Київського національного лінгвістичного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат філологічних наук, професор
Гаврись Володимир Іванович,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра німецької філології, професор-консультант

Офіційні опоненти: академік АН ВШ України,
доктор філологічних наук, професор
Денисенко Софія Никифорівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
кафедра іноземних мов для природничих
факультетів, професор

кандидат філологічних наук, доцент
Величко Світлана Іванівна,
Київський університет туризму, економіки і права,
кафедра іноземних мов, доцент

Захист відбудеться 17.09.2009 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.054.02 Київського національного лінгвістичного університету (03680, МСП, Київ-150, вул. Червоноармійська, 73).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського національного лінгвістичного університету (вул. Червоноармійська, 73).

Автореферат розісланий 14.08. 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

О. М. Кагановська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Глибинні зв'язки між мовою й етносом, мовою й культурою є невичерпним джерелом для поповнення й урізноманітнення фразеологічного складу мови. Увага дослідницької думки до розкриття цих зв'язків потребує їх теоретичного осмислення та формування нових підходів до вивчення фразеологічних одиниць (ФО) як скарбниці національних конотацій.

Фразеологія є динамічною системою, вона видозмінюється нерозривно від розвитку суспільства. Віддаючи належне дослідницькій праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців та їх досягненням у галузі вивчення фразеології (М. Ф. Алефіренко, Я. А. Баран, В. М. Білоноженко, С. Н. Денисенко, Л. І. Сахарчук, О. В. Жуков, Р. П. Зорівчак, В. І. Гаврись, О. П. Пророченко, С. І. Величко, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко, В. М. Телія, І. І. Чернишева, W. Fleischer, Ch. Palm), сучасні дослідники, що працюють у цій сфері, проте, відзначають, що й понині ще остаточно нез'ясовані процеси фразоутворення та проблеми семантизації фразеологізмів-дериватів.

Актуальність пропонованої дисертації зумовлена необхідністю подальшої розробки теорії деривації в аспекті виявлення й осмислення мовних механізмів кодифікації фразеологізмів-дериватів, своєрідності перебігу деривативних процесів у фразеологічній підсистемі мови та розвитку досліджуваних мовних одиниць з позицій їх структурно-семантичних і функціональних особливостей, а також із погляду відображення у них національно-культурної специфіки, німецького етносу зокрема.

Зв'язок роботи з науковими темами. Роботу виконано в рамках наукової теми "Взаємодія мовних одиниць різних рівнів у системі мови та мовлення: семантико-когнітивний та функціонально-прагматичний аспекти", що розробляється на кафедрі німецької філології (тема затверджена вченою радою Київського національного лінгвістичного університету, протокол № 2 від 30 вересня 2004 року). Проблематика дисертації вписується у коло питань, досліджуваних у межах держбюджетної наукової теми Міністерства освіти і науки України № 0106U002115 "Функціональні моделі тексту та дискурсу в синхронії та діяхронії: когнітивний, комунікативний та емотивний аспекти" (тема затверджена вченою радою Київського національного лінгвістичного університету, протокол № 6 від 31 січня 2005 року, номер держреєстрації 0103U003178).

Метою пропонованого дослідження є виявлення специфіки лексикографічного інтерпретування німецьких фразеологізмів-дериватів.

Для досягнення поставленої мети визначені такі основні **завдання**:

- проаналізувати сучасні підходи до вивчення фразеологічної деривації у німецькій мові і виділити з-поміж них найбільш раціональні;
- розкрити особливості утворення фразеологізмів-дериватів у німецькій мові;
- визначити принципи й прийоми лексикографічного опису фразеологізмів-дериватів у німецьких словниках різних типів та виявити їх моделі;

– виокремити лінгвальні характеристики фразеологізму-деривата як реєстрової одиниці у сучасній німецькій фразеографії;

– описати умови зміни компонентного складу фразеологізмів-дериватів у сучасній німецькій мові та принципи їх лексикографічного відображення.

Об'єктом дисертаційного дослідження є німецькі фразеологізми-деривати та їх лексикографічна інтерпретація.

Предметом дослідження є закономірності фразоутворення та способи лексикографування німецьких фразеологізмів-дериватів.

Матеріалом дослідження стали 930 німецьких фразеологізмів-дериватів різних структурно-семантичних типів, вилучені шляхом суцільної вибірки з тлумачних і фразеологічних словників сучасної німецької мови. Було відібрано лексикографічні джерела, що охоплюють період розвитку німецької мови з початку XIX століття і дотепер: одномовні фразеологічні словники: G. Büchmann (Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes, 1964; Geflügelte Worte, 1977; Der neue Büchmann // Geflügelte Worte, 2002), Duden (Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik, 2002), L. Röhrich (Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, 2004), тлумачні словники: G. Wahrig (Deutsches Wörterbuch, 1997), Langenscheidt (Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache, 2002), словник розмовної мови Н. Küpper (Wörterbuch der deutschen Umgangssprache, 1987, 1996), С. Н. Денисенко (Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом на українську та російську мови, 2005) та ін.

Для досягнення поставленої мети в дисертації використовуються **методи**, що уможливило здійснити цілісне дослідження фактологічного матеріалу: *метод фразеологічної ідентифікації* для визначення фразеологічності певного усталеного словесного комплексу (УСК) з наступною його лексикографічною кодифікацією; *метод компонентного аналізу* для виявлення й опису семантичної структури німецьких фразеологізмів-дериватів; *аналіз за безпосередніми складниками на синтаксичному рівні* для дослідження синтаксичної структури словникової дефініції фразеологізмів-дериватів; *елементи кількісного аналізу* для представлення чисельного співвідношення розрядів німецьких фразеологізмів-дериватів, типів їх словникових дефініцій, варіативності досліджуваних мовних одиниць, ізоморфності реєстрових мовних одиниць; *дериваційний аналіз* для встановлення похідності фразеологізмів-дериватів, тобто для застосування сукупності прийомів дослідження, спрямованих на виявлення складу, структури й семантики мовних знаків і закономірностей їх діахронічно-синхронічного формування, а також *метод лексикографічної інтерпретації*, що дозволив встановити параметри лексикографічного опису фразеологізмів-дериватів та визначити структурно-семантичні способи варіювання досліджуваних одиниць.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в результаті виконаного дослідження встановлено три способи варіювання фразеологізмів-дериватів, два

з яких узуальні: варіювання як база для інших способів фразеологічної деривації та варіювання на основі інших способів фразеологічної деривації, а третій – оказіональний – варіювання паралельно з іншими способами фразеологічної деривації. Вперше описано зміни компонентного складу під час деривації фразеологізмів у сучасній німецькій мові – як наслідок процесів розширення, перерозподілу та контамінації; визначено особливості семантики і структури фразеологізмів-дериватів у порівнянні з твірними ФО та особливості їх дериваційного потенціалу; уточнено принципи відображення фразотворчих процесів у лексикографічній практиці; виокремлено три моделі опису фразеологізмів-дериватів у німецькій лексикографії – елементарна, поширена та комплексна.

Теоретичне значення виконаної праці вбачається у виявленні дериваційних механізмів формування фразеологічних одиниць. Результати дослідження є внеском у подальшу розбудову теорії фразоутворення, зокрема в систематизацію способів утворення фразеологізмів-дериватів у німецькій мові та теоретичних підходів до відбиття дериваційних процесів у фразеології і в лексикографії. Виявлення моделей опису фразеологізмів-дериватів сприятиме поглибленню лексикографічної теорії та практики.

Практичне значення дисертаційного дослідження зумовлене можливістю використання сформульованих теоретичних положень висновків у лекційному курсі та на семінарських заняттях з лексикології німецької мови (розділи "Лексико-семантична система мови", "Фразеологія"), у спецкурсах з теорії і практики укладання фразеологічних словників (розділ "Моделі опису фразеологізмів-дериватів"), у курсі загального мовознавства (розділ "Мова та мислення", "Мова і історія", "Проміжні рівні мови"). Основні положення та результати проаналізованого фактичного матеріалу можуть бути використані в навчальному процесі при вивченні німецької мови як іноземної. Крім того, одержані дані можуть знайти застосування в лексикографії при укладанні фразеологічних і тлумачних словників німецької мови з метою кодифікації фразеологізмів-дериватів, а також для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Апробація основних положень та результатів дослідження здійснювалася на одній *міжнародній* конференції: "60 років ЮНЕСКО: погляд у майбутнє" (Київ, 2006); на одній *міжвузівській* конференції: "Наукова спадщина професора Євгенії Литвиненко та завдання сучасної романістики" (Київ, 2002); на восьми *наукових* конференціях у КНЛУ: "Актуальні проблеми вивчення мов і культур" (Київ, 2002); "Мова і культура у сучасному світі" (Київ, 2003); "Германістика в Україні: сьогодення і перспективи" (Київ, 2003); "Лінгвістична наука і освіта у європейському вимірі" (Київ, 2005); "Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики у контексті євроінтеграції" (Київ, 2006); "Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві" (Київ, 2007); "Мова,

освіта, культура в контексті Болонських реалій" (Київ, 2008), "Мова, освіта, культура в контексті Болонських реалій – II" (Київ, 2009).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у семи статтях, опублікованих у фахових виданнях ВАК України (5,76 др. арк.), та чотирьох тезах (0,88 др. арк.) конференцій. Загальний обсяг публікацій – 6,64 др. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків та списку використаної наукової літератури (315 найменувань вітчизняних і зарубіжних авторів, із них 87 іноземними мовами, і 60 лексикографічних джерел). Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, із них 172 сторінки основного тексту.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційного дослідження та підкреслено її актуальність, визначено мету, викладено зміст поставлених завдань, об'єкт, предмет, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, описано матеріал та методи дослідження, сформульовано положення, що виносяться на захист, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** обґрунтовано теоретичні засади дослідження, проаналізовано роботи сучасних вітчизняних та зарубіжних лінгвістів з питань, що стосуються тематики дисертаційного дослідження, дано визначення фразеологічної деривації як розділу фразоутворення, а також як механізму творення нових ФО на базі наявної фразеології, розглянуто основні способи лексикографування німецьких фразеологізмів-дериватів.

У **другому розділі** визначено особливості фразоутворення на основі розкриття способів творення ФО у сучасній німецькій мові та їх лексикографічного опрацювання, охарактеризовано механізми утворення фразем на базі стійких словосполучень, розглянуто специфіку варіювання ФО та виокремлення компонентів фразеологізмів-дериватів.

У **третьому розділі** висвітлено питання динаміки розвитку фразеологізмів-дериватів у сучасній німецькій мові: фразеологічну полісемію та омонімію, причини варіювання фразеологізмів-дериватів у семантичному та формальному аспектах, розширення і перерозподілу компонентного складу фразеологізмів-дериватів, роль фразеологічної контамінації в розвитку фразеологізмів-дериватів, явища метафоричного зміщення в процесі комунікації, появи нових семантичних відтінків у значенні фразеологізмів-дериватів на базі існуючої фразеології сучасної німецької мови.

У **загальних висновках** підсумовано результати виконаного дослідження, накреслено шляхи та перспективи подальшого вивчення цієї проблематики.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Розділ 1. "Теорія і практика дослідження фразеологічної деривації".

У розділі розглядається загальна концепція та аналізуються сучасні підходи до вивчення фразеологічної деривації; визначаються теоретичні засади лексикографічної фіксації досліджуваних мовних одиниць, принципи лексикографування, а також подається типологія німецьких словників.

Історія вивчення процесів творення усталених мовних знаків, а саме – фразеологічної деривації на базі існуючої фразеології – пов'язана з іменами Ф. І. Буслаєва і О. О. Потебні. У зарубіжному мовознавстві думку про процеси й зміни в межах усталених мовних знаків висловив Ш. Баллі. Х. Касарес, класифікуючи такі мовні знаки, вперше сформулював свої міркування про фразеологічну деривацію. Постановка проблеми фразеологічної деривації стала реальною після виокремлення фразеології у самостійний розділ лінгвістики в результаті інтенсифікації досліджень фразеології на базі праць В. В. Виноградова. Загальне завдання фразеології як науки вчений вбачав у вивченні механізму фразоутворення у мові. Було виділено три вихідні позиції фразеологічної деривації: дефініція усталених мовних знаків, визначення обсягу фразеології та реалізація усталених мовних знаків у мовленні.

У сучасній лінгвістиці існують два підходи до вивчення фразеологізмів-дериватів: 1) згідно з еволюційною концепцією процес утворення фразеологізмів має відносно повільний поступовий характер (Н. Рaul, Ф. І. Буслаєв, Ю. Я. Бурмистрович); 2) відповідно до ономасіологічної концепції фразеологічні одиниці, як і лексичні, є наслідком єдиного порівняно короткого акту творення, відразу і тільки у мові (Н. М. Амосова). Теоретичною основою нашої роботи є ономасіологічна концепція фразоутворення, яка більш адекватно відбиває суть цих процесів. За цією концепцією утворення нового фразеологізму можливе лише в тому разі, якщо для передачі певного значення комунікант створює нарізнооформлений комплекс, в основі якого лежить асоціативний трансфер, а сукупна семантика елементів комплексу не дорівнює його новому значенню.

Серед праць, присвячених вивченню фразеології німецької мови значний вплив на визначення проблеми та розвиток теорії фразеологічної деривації мали праці І. І. Чернишової. Існує декілька концепцій та підходів до вивчення фразеологічної деривації сучасної німецької мови (В. І. Гаврись, С. Н. Денисенко, В. Флейшер), в яких розглядаються окремі аспекти фразеологічної деривації. Для всебічного висвітлення проблеми збагачення фразеологічного складу мови, окрім структурно-семантичних особливостей фразеологізмів, необхідним є вивчення способів їх творення, що дозволяє розкрити комунікативно-функціональні потенції фразеологічної деривації як одного із засобів розвитку мови (В. І. Гаврись).

Вторинна фразеологізація являє собою процес утворення усталених мовних знаків від інших (вихідних) усталених мовних знаків шляхом виокремлення їх зі

складу більш складних фразеологізмів – як словосполучень, так і речень. На матеріалі англійської мови, наприклад, виділяються сім основних типів фразеологізації (О. В. Кунін).

Керуючись фразотворчим критерієм, можна поєднати всю різноманітність способів утворення ФО у дві групи. До першої групи належать способи утворення ФО на основі переосмислення окремих слів, вільних словосполучень, стійких словосполучень нефразеологічного характеру (номінативних), потенційних фразеологізмів, крилатих виразів у результаті синтаксичної спеціалізації словосполучень і фраз з урахуванням іншомовного матеріалу, популярних сюжетів, каламбурного обігрування омонімів тощо (В. І. Гавриць). Вихідна семантика таких одиниць ґрунтується на метонімічному або метафоричному асоціативному зв'язку з новим фразеологічним значенням, що в кінцевому підсумку створює нову форму. Хоча на сучасному етапі розвитку фразеології не існує єдиного погляду на роль окремих слів як матеріалу для утворення ФО, останні дослідження свідчать про те, що цей тип фразоутворення є досить продуктивним у сучасній німецькій мові (О. І. Денисова). Друга група охоплює способи утворення ФО шляхом переосмислення вже наявного фразеологічного фонду мови, тобто модифікації значення базових ФО, що часто зазнає "подальшого ускладнення" (М. К. Керимзаде).

Перераховані способи фразоутворення можна поділити залежно від змін у структурі та значенні ФО на семантичні, структурні (граматичні), структурно-семантичні та лексико-семантичні (калькування, тобто утворення ФО на базі іншомовного матеріалу). У системі фразоутворення найбільша вага припадає на процес перенесення значення, або транспозицію ускладненого фразеологічного знака.

При описі вторинних фразотворчих процесів основним критерієм їх розмежування є збереження (або порушення) тотожності ФО, що спонукає до виокремлення варіювання з поміж інших способів розвитку ФО. Під тотожністю ФО у роботі розуміється функціональна спільність, належність до одного й того самого інваріанта та об'єднання цією належністю різних конкретних виявів варіанта.

Ми поділяємо думку С. Н. Денисенко, що фразеологічна деривація в німецькій мові охоплює такі основні продуктивні способи утворення ФО: 1) **перерозклад** усталених словосполучень, що супроводжується ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента: *Nach Kanossa gehen wir nicht – ein Gang nach Kanossa; Ich kenne meine Pappenheimer – seine Pappenheimer kennen*; 2) **виокремлення** компонентів усталених словосполучень – такі компоненти при цьому набувають глобальної емоційної конотації, відзначаються тенденцією до підсилення узагальнено-метафоричного значення: *Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts – Mein Name ist Hase*; 3) **розширення** компонентного складу ФО, у результаті чого відбувається своєрідне нарощування первинної структури ФО, водночас посилюється ступінь

експресивності й емоційності похідної ФО: *Haare haben – Haare auf den Zähnen*;

4) **варіювання** компонентів ФО – це структурні зміни ФО, зумовлені семантичними причинами. Результатом варіювання нерідко буває синонімія або варіантність ФО.

Розширення фразеологічного фонду мови може відбуватися на базі наявних у мові фразеологізмів, тобто фразотворчою базою є самі усталені словесні комплекси. Цей процес фразоутворення у науковій літературі розглядається як **фразеологічна деривація**.

Дослідники неодноразово відзначали важливість і актуальність вивчення фразеологічної деривації (В. В. Виноградов, О. В. Кунін, М. Д. Степанова, І. І. Чернишова, М. М. Шанський). У спеціальній літературі є монографічні праці та окремі розділи праць, де мова йде про новоутворення на базі німецької фразеології (В. І. Гаврись, І. І. Чернишова, І. А. Бангерт, Т. В. Мітіна). Дослідники акцентують увагу на тому, що вивчення фразеологічної деривації дозволяє виявити динаміку розвитку фразеологічного складу, його лінгвальні особливості, специфіку фразеологічної системи, розкрити внутрішні фразеологічні зв'язки (С. Н. Денисенко).

Фразеологічна деривація характеризується системним охопленням різного матеріалу, спричиняється лінгвальними та екстралінгвальними чинниками, залучає широкі генетичні паралелі. Вхідження нових елементів у фразеологічну систему (наприклад, фразеологічні інновації – *in trockenen Tüchern, die jungen Rechten, späte Kinder der deutschen Nachkriegsgeschichte, rot-grüne Koalition, den Euro schwächen*) – одна з основних причин її динаміки. Рівновага кількісних і якісних мовних змін приводить до того, що фразеологічна система відзначається відносною стабільністю, а її "кордони" можуть бути визначені лише умовно, що, зокрема, фіксується словниками, тому надзвичайної ваги набирає проблема лексикографічної репрезентації фразеологічного фонду.

Розділ 2. "Німецькі фразеологізми-деривати в аспекті фразоутворення: лексикографічна інтерпретація". Упродовж останніх десятиліть визначення особливостей лексикографічної репрезентації окремих груп ФО, способів побудови дефініцій у вітчизняній лінгвістиці здійснювалося головним чином на матеріалі російської й української (О. М. Бабкін, В. М. Білоноженко, А. Р. Благова, П. Н. Денисов, О. І. Діброва) та англійської мов (Г. І. Дегтяренко, Д. П. Помігуєв, Н. А. Павлова).

У монографічних дослідженнях із німецької лексикографії (Н. Weinrich, G. Drosdowski, В. Wotjak, Th. Schippan, W. A. Schweiger) аналізувалися принципи виокремлення й опису стійких мовних одиниць, зокрема фразеологічного типу.

На сьогодні проблема лексикографічної репрезентації фразеологічного фонду німецької мови розроблена вітчизняними мовознавцями недостатньо і представлена нечисленними роботами (І. Г. Ольшанський, А. Є. Гусєва, Т. Н. Зикова, Т. С. Воробйова, Н. Д. Кулик), що спричиняє потребу детального вивчення і системного розроблення лексикографічної інтерпретації фразеологізмів-дериватів.

На базі 23 словників різного типу у дисертаційній роботі виокремлено п'ять основних принципів лексикографування фразеологізмів-дериватів, почасти релевантних для подання будь-якої словникової одиниці: врахування набутків попередніх лексикографічних видань, значна роль суб'єктивного чинника в укладанні словників, зумовленість жорстким прагматизмом, дотримання нормативності у відборі й опрацюванні лексичного матеріалу, теоретична та практична багатоплановість фразеографії. З іншого боку, ці принципи дозволяють розкрити специфіку процесу фразеологічної деривації. Вона полягає в тому, що тип переосмислення фразеологічного значення визначається фразотворчою базою, яка перебуває у відношеннях формальної й семантичної інваріантності з ФО-дериватом і характеризується значним ускладненням порівняно з вихідною ФО.

У німецькій лексикографії існують три моделі опису фразеологізмів-дериватів: 1) елементарна, представлена словниками G. Wahrig (*Deutsches Wörterbuch*, 1997), Langenscheidt (*Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, 2002), H. Küpper (*Wörterbuch der deutschen Umgangssprache*, 1987, 1996), де подається певний фразеологізм-дериват і тлумачення його значення; 2) розширена – у G. Büchmann (*Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes*, 1964; *Geflügelte Worte*, 1977; *Der neue Büchmann // Geflügelte Worte*, 2002), Duden (*Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, 2002), яка охоплює опис значення та ситуації уживання фразеологізму-деривата; 3) повна, або комплексна спостерігається у L. Röhrich (*Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*, 2004) та С. Н. Денисенко (*Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом на українську та російську мови*, 2005), де крім передачі значення фразеологізмів-дериватів наводиться історія їх виникнення та розвитку. Проте для адекватної лексикографічної фіксації тих змін, що відбуваються в лексико-фразеологічній системі мови, необхідно, по-перше, розкрити лінгвальний характер самих видозмін, по-друге, з'ясувати шляхи утворення фразеологізмів-дериватів.

Різні фразеологізми в процесі функціонування зазнають неоднакових **семантичних змін**. Однак аналіз матеріалу дозволив виділити основну їхню рису, сформульовану як *посилення узагальнено-метафоричного значення ФО*. При цьому спостерігається така особливість розвитку семантики фразеологізмів, як універсалізація значення ФО, що виражається в нашаруванні нових, додаткових відтінків переносного значення, як, наприкладу ФО як *j-m geht ein Licht auf; alle Brücken hinter sich abbrechen; das Gras wachsen hören* тощо. Серед інших шляхів семантичного видозмінення можна виділити: *розширення значення* внаслідок абстрагування від певної ситуації, конкретної події; *зміну ступеня метафоричного зміщення та втрату контекстних і ситуативних асоціацій*. Найтиповішим наслідком останньої тенденції є затемнення внутрішньої форми аж до повної демотивації виразу, наприклад: *den Stein auf j-n werfen; die Perlen vor die Säue*

werfen; die fünfte Kolonne; sich wie ein roter Faden durch etw. ziehen; das A und O von etw. sein; Fleischtöpfe Ägyptens.

До **структурно-семантичних видозмін** належать такі: 1) **експлікація початкової матеріальної форми** на основі окремої лексеми; при цьому розрізняють фразеологічну інтеграцію та фразеологічну диференціацію. Фразеологічна інтеграція полягає в тому, що окремі слова, вступаючи у фразеологічні зв'язки, втрачають своє первісне значення і набувають нового: *großen Anhang haben* 'мати багато прихильників; бути популярним'. Для фразеологічної диференціації характерне те, що первісна матеріальна форма (лексема) розгортається в словосполучення: *siegen – den Sieg davon tragen*; 2) **спотворене осмислення слова** під впливом асоціації, яку воно викликає (явище, близьке до "народної етимології"): *es ist j-m Pomade*. 3) **лексичний зсув частиномовною зміною**. Цей процес досить чітко ілюструє фразеологізм *j-m den Garaus machen*, де іменник *Garaus* має значення 'кінець', 'загибель', що стало основою ідіоми *j-m den Garaus machen* 'покінчити з ким-небудь, знищити кого-небудь'; 4) **семантичний зсув унаслідок наявності у складі вільних словосполучень архаїзмів або історизмів**: *Fersengeld geben, das geht übers Bohnenlied, mit Kind und Kegel, Lunte riechen* (один з компонентів цих УСК – архаїзм: *Fersengeld, Bohnenlied, Kegel, Lunte*).

Встановлено три типи **структурно-семантичних видозмін ФО**: 1) лексичне спрощення структури базового виразу (від складнішого за будовою словосполучення до менш складного); при цьому спостерігається втрата компонента або групи компонентів, що "сигналізували" про зв'язок із джерелом або ситуацією виникнення фразеологізму-основи, прикладом може слугувати біблійний вираз *den Kelch bis auf die Hefe leeren – etw. bis auf die Hefe leeren* 'випити (гірку) чашу до дна', що є наслідком цього процесу – посилення узагальнено-метафоричного змісту новоутвореної ФО; 2) синтаксичне спрощення структури базового виразу (зниження синтаксичної структури на один або більше рівень: складне речення → просте речення; просте речення → словосполучення; складне речення (або надфразова єдність) → словосполучення, наприклад: *ist's möglich, so gehe dieser Kelch von mir – der Kelch ist vorbei* (або *vorüber*) 'нехай мене оминуть ці складнощі'; *greif nicht in ein Wespennest! Doch wenn du greifst, so greife fest! – in ein Wespennest greifen* 'розворушити осине гніздо'; 3) спрощення лексико-синтаксичного типу базового виразу за схемою: просте (складне) речення → словосполучення → словосполучення, наприклад: *wer darf das Kind beim rechten Namen nennen – das Kind beim rechten Namen nennen – etw. beim rechten Namen nennen* 'називати речі своїми іменами', що супроводжується ще інтенсивнішим абстрагуванням та посиленням узагальнено-метафоричного змісту новоутворень.

Основою **структурних (граматичних) видозмін ФО** є не переносно-образний процес, а характер синтаксичного функціонування при закріпленій граматичній

формі, що спричинено синтаксичною спеціалізацією УСК, його вживанням у жорстко фіксованій граматичній формі, наприклад: *ohne Befund* 'жодної уваги'.

Німецькій фразеології притаманні певні системні закономірності, у тому числі й фразотворчі. Зокрема це стосується природи фразеологічних варіантів. Утворення дериватів-варіантів сприймається з позиції їх системно-структурної організації: 1) утворення фразем (ФЗ) на основі УСК; 2) варіювання компонентів фразеологізмів-дериватів; 3) виокремлення компонентів фразеологізмів-дериватів. Розглянемо це детальніше.

Утворення фразем на основі усталених фраз спостерігається у вигляді перерозкладу усталеного словосполучення (УС) та виокремлення компонентів усталених словосполучень.

Перерозклад – це структурно-семантичний спосіб утворення фразеологічних зворотів на основі УС, при якому водночас із підсиленням ступеня узагальнено-метафоричного значення відбувається втрата компонента, який формував конкретне значення УС. Цей процес супроводжується ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента. Перерозклад усталених фраз у простому реченні відбувається за такою схемою: УС→ФЗ – одноступенева лінійна деривація. Процес перерозкладу на прикладі УС зі структурою простого речення є основою для інших способів творення ФЗ. У таких випадках має місце двоступенева лінійна і треступенева об'ємна деривація. Наприклад, похідна від прислів'я *Die Sonne bringt es an den Tag* ФЗ *etw. an den Tag bringen* 'висвітлити щось, пролити світло на що-небудь', зазнала семантичних змін, які спричинили також і граматичну трансформацію, тобто шляхом перерозкладу УС перетворилося на ФЗ. На першому ступені перетворення відбувається за фразеомоделлю: УС→ФЗ. Словники реєструють синонімічні ФЗ з іншими компонентами: дієслівними – *legen, aufdecken, ziehen, aufklären* – *etw. an den Tag legen (bringen, etw. an den Tag bringen (aufdecken), etw. an den Tag bringen, ziehen (aufklären)*; іменниковими: *Tageslicht, etw. an den Tag (od. ans Tageslicht) bringen*.

Виокремлення компонентів УС – це комплексний процес зміни семантики і структури УСК. Тут може мати місце і семантичне збагачення виокремлених компонентів за рахунок змісту цілого УСК, і набуття ними більшої абстрагованості значення порівняно з вихідним УСК і т.ін. Виокремлені компоненти УСК мають сталий зміст і незмінну дистрибуцію. Вважаючи, слідом за С. Н. Денисенко, визначальним у процесі виокремлення компонентів УСК зміну семантики і структури похідного УСК, ми розглядаємо його як один із способів збагачення фразеологічного складу, що викликає потребу у виявленні закономірностей його дій. Для німецького фразоутворення характерним є виокремлення початкових і кінцевих компонентів.

Основою для утворення ФЗ шляхом виокремлення компонентів УС можуть бути як просте, так і складне речення. На базі складного речення ФЗ-деривати

утворюються шляхом виокремлення компонентів УС зі структурою речення: складнопідрядного чи складносурядного. У першому разі відбувається виокремлення початкових компонентів другої частини (підрядного речення) і кінцевих компонентів першої частини (головного речення). У другому разі спостерігається виокремлення початкових та кінцевих компонентів першої частини і виокремлення кінцевих компонентів першої частини та початкових другої. Так, ФЗ *wes Geistes Kind* – 'що це за людина? що він собою являє?' утворилася на основі цитати Біблії: "Wisset ihr nicht, welches Geistes Kind ihr seid?" При перетворенні вихідної фрази у ФЗ-дериват початкові компоненти другої частини (підрядного речення), відокремлюючись від інших компонентів, набувають тенденцію до підсилення узагальнено-метафоричного значення. Одночасно настає зміна граматичної форми одного із виокремлених компонентів, можливо, під впливом вимоги милозвучності: *Welches Geistes Kind – wes Geistes Kind*. Утворення ФЗ-деривата відбувається на першому ступені лінійної деривації за фразеомоделлю УС→ФЗ. Далі спостерігається утворення УФ-дериватів на другому ступені в результаті розширення компонентного складу, що супроводиться розвитком значення і набуття додаткової конотації в рамках структурно-семантичної моделі вихідної цитати: *Wes Geistes Kind ist er? Man weiß, wes Geistes Kind er ist. Man weiß nicht, wes Geistes Kind er ist.*

Утворення фразем на основі інших фразем. ФЗ виникають не тільки на основі УС. Джерелами ФЗ можуть бути також уже наявні в мові ФЗ. Як і під час утворення ФЗ на основі УС, фразеологічна деривація характеризується ступеневістю, лінійністю і об'ємністю. Продуктивністю при цьому характеризуються дієслівні, іменні й адвербіальні ФЗ. Для дієслівних ФЗ характерні такі основні способи їх перетворення: варіювання і виокремлення дієслівних компонентів; розширення компонентного складу в межах ФЗ. Для іменних ФЗ – варіювання іменних компонентів; розширення компонентного складу в межах ФЗ; для адвербіальних ФЗ – варіювання іменних компонентів. Розглянемо варіювання як один із основних шляхів видозміни ФЗ на прикладі дієслівних УСК.

ФЗ-деривати, що виникають у результаті варіювання компонентів ФЗ, є їх структурними синонімами. Процес варіювання дієслівних компонентів у німецькій фразеології відбувається у двох напрямках: 1) варіювання дієслівних компонентів, що є синонімами і 2) варіювання дієслівних компонентів, яким синонімічні зв'язки за межами ФЗ не притаманні. Наприклад, при одноступеневій лінійній деривації спостерігається варіювання дієслівних компонентів-синонімів: *sein Scherflein beitragen (beisteuern, geben, spenden); sein Scherflein beitragen, geben, spenden, niederlegen; sein Scherflein beitragen (od. beisteuern, spenden) zu etw. – durch eine kleine Spende zu etw. beitragen* 'зробити свій скромний внесок'. Дієслово "beitragen" базової ФЗ заміщається дієсловами "beisteuern", "geben", "spenden", "niederlegen", утворюючи в такий спосіб її деривати.

Проведений аналіз умов виникнення і динаміки фразеологізмів-дериватів дозволяє зробити висновок про те, що в німецькій мові виділяються такі способи творення фразеологізмів-дериватів: утворення фразеологізмів-дериватів на основі усталених словосполучень, шляхом варіювання та виокремлення компонентів фразеологізмів-дериватів, і процеси ці дістають відповідну інтерпретацію в лексикографічних джерелах.

Розділ 3. "Зміни компонентного складу фразеологізмів-дериватів у сучасній німецькій мові та їх лексикографічне відображення". При утворенні УС на основі ФЗ останні розширюють свій склад за рахунок компонентів, ужитих у прямому значенні, які стають невіддільними від переосмислених, їх складовою частиною, наприклад: ФЗ *sich zwischen zwei Stühle setzen* – УС *setze dich nie zwischen zwei Stühle* 'опинитися між двома стільцями, зависнути в повітрі', розширюючись за рахунок певних компонентів, перетворюється на прислів'я. Як показав матеріал дослідження, розширення компонентного складу ФЗ у німецькій мові відбувається в напрямку від словосполучення до речення (простого чи складного). ФЗ, які беруть участь у цьому дериваційному процесі, відрізняються своїми структурно-граматичними особливостями. В основному переважають три типи фразеологічних сполучень – дієслівні, іменні й ад'єктивні словосполучення. Компонентний склад дієслівних ФЗ розширюється в межах простого і складного речень, компонентний склад іменних ФЗ, зокрема парних словосполучень, – у межах простого речення. Дієслівні ФЗ, перебуваючи у різних позиціях, можуть також розширювати свій склад до меж складнопідрядного речення за схемою дієслівна ФЗ → складне речення. Наприклад, ФЗ *j-m eine Schlinge legen* 'розставляти кому-небудь пастку' стало основою для утворення УС-прислів'я *Wer einmal andern Schlingen legt, sich selbst darin zu fangen pflegt* 'хто іншим пастку розставляє, той сам у неї потрапляє'.

Суттєвим аспектом проблеми розвитку системи фразоутворення є мінливість фразеологізмів-дериватів, що охоплює не тільки широку амплітуду формальних трансформацій, а також істотні семантичні зміни. Семантичний і формальний аспекти варіювання фразеологізмів-дериватів спричинюють динамічний розвиток мови. Варіювання плану змісту фразеологізмів-дериватів знаходить відображення в образному зсуві, експресивних та стилістичних нарощеннях, виникненні відтінків значення, розвитку полісемії.

Трансформації фразеологізмів-дериватів шляхом *розширення їх компонентного складу* належать до найчисленніших. Розширення фразеологізмів-дериватів полягає у введенні до традиційної структури ФО слів чи словосполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до певної ситуації, в якій він застосовується. Дослідники трансформацій (М. А. Бакіна, О. В. Бойко, В. М. Вакуров) одноставно визнають процес розширення фразеологізмів-дериватів одним з найактивніших серед різновидів

модифікацій структурно-семантичного розвитку фразеологізмів-дериватів. Матеріал дослідження засвідчив, що розширення компонентного складу фразеологізмів при їх деривації відбувається у напрямку від словосполучення до речення – простого чи складного. Фразеологізми, що залучаються до дериваційного процесу, відрізняються за своїми структурно-граматичними характеристиками. Внаслідок цього спостерігається розбіжність у їхньому обсягу. Компонентний склад дієслівних фразеологізмів-дериватів розширюється в межах простого і складного речення, компонентний склад іменних фразеологізмів-дериватів, зокрема парних фразеологізмів-дериватів, – у межах простого речення. Наприклад: *ein froher Mut geht über das Geld und Gut* 'мужність цінніша за гроші та матеріальні блага'; *ein froher Mut schafft gesundes Blut* 'мужність, заповзятість – це запорука здоров'я'.

Зміна сигніфікативного аспекту значення фразеологізмів-дериватів є ще одним напрямом у семантичній еволюції німецьких фразеологізмів. Розширення і звуження значень фразеологізмів і, відповідно, зміна їхньої сполучуваності класифікуються нами як процеси якісного характеру в розвитку засобів фразеологічної номінації. Розширення значення характерне для розвитку семантичної структури ФО *auf dem Sprung stehen* 'збиратися (іти)', яка мала на початку минулого століття значення *alle Augenblicke bereit sein zu gehen*. Протилежний процес, а саме: звуження семантичної структури, можна продемонструвати на наступному прикладі: *der Mund läuft ihm voll Wasser (es kommt ihn grosse Lust an), jmdm. läuft das Wasser im Munde zusammen (umgs.; jmd. bekommt bei verlockend zubereitetem Essen sogleich Appetit)* 'у когось течуть слинки, у когось великий апетит'.

Ймовірність утворення в німецькій мові фразеологізмів-дериватів контамінаційним способом, тобто на основі двох і більше базових фразеологізмів, розглядалась і раніше. Матеріали дослідження засвідчили, що фразеологічна контамінація – це закономірне і об'єктивне явище мовного розвитку і відносно продуктивний спосіб вторинного фразоутворення, який у німецькій мові є нормативним і стійким елементом мовної системи. Семантика контамінованих фразеологізмів-дериватів у зіставленні з денотативно-сигніфікативним змістом вихідних одиниць може бути, по-перше, новою; по-друге, конотативно модифікованим варіантом якогось одного або обох вихідних значень; по-третє, тотожною зі значенням базового фразеологізму чи сукупності фразеологізмів. Одним із різновидів контамінації досліджуваних фразеологізмів-дериватів є схрещування певних частин структури вихідних зворотів, наприклад: *aufrecht in seinen Schuhen stehen/ sich in guten Verhältnissen befinden* 'впевнено себе почувати, за хороших обставин' – *in keinen Schuhen gut sein/ gar nichts taugen – in keinen guten Schuhen stehen/ sich in schlechten Verhältnissen befinden* 'потрапити в погані умови, за несприятливих обставин'.

Отже, семантичні процеси, які детермінують розвиток фразеологічної системи, стосуються трьох аспектів: 1) форми семантичних змін; 2) причин семантичних змін; 3) результатів семантичних змін. Це зумовило аналіз ФО з метою виявлення фразотворчих моделей на трьох рівнях: 1) на рівні компонентного складу; 2) на рівні прямого ситуативного змісту вихідного вільного словесного комплексу; 3) на рівні фразеологічного значення.

ВИСНОВКИ

У сучасній лінгвістиці існують два підходи до вивчення фразеологізмів-дериватів: еволюційний і ономасіологічний, згідно з першим процес утворення фразеологізмів має відносно повільний поступовий характер, а за другим фразеологічні одиниці, як і лексичні, розглядаються як такі, що виникають відразу, у єдиному порівняно короткому акті. Теоретичною основою роботи є ономасіологічна концепція фразоутворення, яка більш адекватно відбиває сутність цих процесів, адже вона бере до уваги основну функцію будь-якої мови, а саме – задоволення комунікативних потреб її носіїв. Суть концепції полягає в тому, що утворення нового фразеологізму можливе лише в тому разі, якщо для передачі певного значення комунікант створює нарізнооформлений комплекс, в основі якого лежить асоціативна трансформація вихідної основи, а семантика елементів комплексу не дорівнює його новому значенню. Хоч комунікативний знак, що виник, є оказіональним утворенням, він може бути класифікований як фразеологізм, тому що йому притаманні основні категоріальні ознаки останнього: нарізнооформленість у плані вираження та ідіоматичність – в плані змісту. Становлення нормативності фразеологізму, запровадження його в мову, набуття ним відтворюваності та сталості компонентного складу і, нарешті, фіксація в словнику базуються на наявності аналогічних фразеологічних одиниць.

У німецькій мові основними продуктивними способами творення фразеологізмів-дериватів є: 1) перерозклад усталених словосполучень, який супроводжується ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента; 2) виокремлення компонентів усталених словосполучень, при цьому такі виокремлені компоненти набувають емоційної конотації й тенденцію до підсилення узагальнено-метафоричного значення; 3) розширення компонентного складу фразеологізму-деривата, у результаті чого відбувається своєрідне розширення первинної структури ФО, підсилюється ступінь експресивності й емоційності похідної ФО; 4) зумовлене семантичними причинами варіювання компонентів ФО, що сприяє активізації процесу синонімізації та варіативності у фразеологічній системі.

У роботі виокремлено п'ять основних принципів лексикографування фразеологізмів-дериватів: врахування набутків попередніх лексикографічних видань, значна роль суб'єктивного чинника в укладанні словників, зумовленість

жорстким прагматизмом, дотримання нормативності у відборі й опрацюванні лексичного матеріалу, теоретична та практична багатоплановість фразеографії. Специфіка процесу фразеологічної деривації полягає в тому, що тип переосмислення фразеологічного значення визначається фразотворчою базою, яка перебуває у відношеннях формальної й семантичної інваріантності з ФО-дериватом і характеризується значним ускладненням порівняно з вихідною ФО. Встановлено, що в німецькій лексикографії існують три моделі опису фразеологізмів-дериватів: елементарна, розширена і повна, або комплексна.

Усталеність, нарізнооформленість УСК, синонімічність та варіативність виступають лінгвальними характеристиками фразеологізму-деривата як реєстрової лексикографічної одиниці. При цьому найвагомішою у плані деривації є варіативність.

Варіативність фразеологізмів-дериватів виявляється трьома способами: по-перше, варіювання як база для інших способів фразеологічної деривації (продукуючий узуальний спосіб), по-друге, варіювання на основі інших способів фразеологічної деривації (похідний узуальний спосіб) і, по-третє, варіювання паралельно з іншими способами фразеологічної деривації (похідний okazionalnyi спосіб).

Зміни компонентного складу фразеологізмів-дериватів у сучасній німецькій мові мають комплексний характер. Вони пов'язані з розширенням, яке полягає у введенні до традиційної структури ФО слів чи словосполучень вільного вжитку, що надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до певної ситуації, в якій він застосовується; перерозкладом, при якому утворення фразеологізму-деривата відбувається на основі усталеного словосполучення, при цьому внаслідок посилення ступеня його узагальнено-метафоричного значення спостерігається втрата компонента, який формував конкретне значення ФО, що супроводжується ситуативно зумовленими змінами в морфологічній структурі дієслівного компонента, а також контамінацією компонентного складу ФО як продуктивного способу вторинного фразоутворення, що в німецькій мові характеризується нормативністю й сталістю, завдяки чому нова фразеологічна форма утворюється шляхом повного або часткового злиття плану вираження двох (або більше) ФО для матеріалізації нового, модифікованого в аспекті конотації, значення, котре згодом також може зазнавати змін.

Порушені у пропонованій праці питання мають перспективу подальших досліджень, які можуть стосуватися проблем кодифікації фразеологізмів-дериватів у сучасних фразеографічних виданнях; ролі фразеологізмів-дериватів у художньому дискурсі; стилістичних та прагматичних особливостей функціонування фразеологізмів-дериватів у творах різних жанрів і стилів; проблем перекладу фразеологізмів-дериватів українською мовою.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Первинний та вторинний процеси фразоутворення // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAPAX – VIII : Мова, освіта, культура : наукові парадигми і сучасний світ. – К. : КНЛУ, 2002. – Вип. 6. – С. 239–243.
2. Проблема лексикографічного опису фразеологічних одиниць (на матеріалі німецької мови) // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – Вип. 2. – С. 44–51.
3. Лексикографія як наука (основи лексикографування) // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Збірник наукових праць Київського національного лінгвістичного університету. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Вип. 16. – С. 20–28.
4. Шляхи первинного та вторинного фразоутворення // Проблеми семантики слова, речення та тексту : Збірник наукових праць Київського національного лінгвістичного університету. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Вип. 17. – С. 43–53.
5. Структурно-семантичний розвиток фразеологічних одиниць // Проблеми семантики слова, речення та тексту : Збірник наукових праць Київського національного лінгвістичного університету. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – Вип. 18. – С. 11–21.
6. Напрямки семантичного розвитку фразеологізмів у німецькій мові // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету LINGUAPAX – VIII : Мова, освіта, культура: наукові парадигми і сучасний світ. – К. : КНЛУ, 2007. – Вип. 14. – С. 79–86.
7. Фразеологічна деривація та явище її лексикографічної фіксації // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : матеріали конференції, Наукова спадщина професора Євгенії Литвиненко та завдання сучасної романістики, 25 вересня 2002 р. – Вип. 1. – К. : КНУ, 2002. – С. 224–228.
8. Лексикографічна фіксація фразеологічної деривації. // 60 років ЮНЕСКО : Погляд у майбутнє : тези доповідей міжнародної наукової конференції кафедри ЮНЕСКО КНЛУ, 22–23 лютого 2006 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 154–156.
9. Фразеологічна омонімія та фразеологічна деактуалізація як явища семантичного розвитку фразеологічних одиниць // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. – Вип. 73. – Ч. 1. – С. 240–250.
10. Концепції фразоутворення в роботах сучасних лінгвістів // Матеріали науково-практичної конференції "Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному

інформаційному суспільстві", 4–6 квітня 2007 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 36–38.

11. Семантичний та структурно-семантичний розвиток німецьких фразеологізмів-дериватів // Матеріали науково-практичної конференції "Мова, освіта, культура в контексті Болонських реалій", 2–4 квітня 2008 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – С. 220–222.

АНОТАЦІЯ

Васильчук Л. Ф. Німецькі фразеологізми-деривати в лексикографічній інтерпретації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Київський національний лінгвістичний університет, Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню способів фразеологічної деривації у сучасній німецькій мові. Схарактеризовані способи утворення фразем та їх лексикографічна інтерпретація; розглянуто зміни компонентного складу німецьких фразеологізмів-дериватів, встановлено чинники та наслідки таких змін.

У роботі визначено основні принципи лексикографування фразеологізмів-дериватів сучасної німецької мови та лексикографічні параметри їх опису. Особливості фразоутворення у сучасній німецькій мові та способи утворення фразем на основі усталених словосполучень і шляхом варіювання чи виокремлення компонентів фразеологізмів-дериватів розглянуто у лексикографічному ракурсі. На основі проведеного дослідження встановлено, що німецькі фразеологізми-деривати виникають на базі наявної фразеології, змінюються під впливом лінгвальних та екстралінгвальних факторів, можуть слугувати базою для виникнення інших фразеологізмів-дериватів, що знаходить своє відбиття у німецькій лексикографії.

Ключові слова: фразеологічна деривація, фраземи, лексикографічна інтерпретація, фразеологізми-деривати, фразоутворення, німецька лексикографія.

АННОТАЦИЯ

Васильчук Л. Ф. Немецкие фразеологизмы-дериваты в лексикографической интерпретации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Киевский национальный лингвистический университет, Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию фразеологической деривации на примере немецких фразеологизмов-дериватов, дана характеристика способам фразообразования и их лексикографической интерпретации, рассмотрены изменения компонентного состава фразеологизмов в процессе деривации.

В реферируемой работе определены лексикографические параметры

описания фразеологизмов-derivатов в немецком языке. Выявлены основные принципы лексикографирования и особенности фразообразования в современном немецком языке, раскрыты способы образования фразем на базе устойчивых словосочетаний, путем варьирования, а также обособления компонентов фразеологизмов-derivатов.

В современной лингвистике существует два подхода к изучению фразеологизмов-derivатов: 1) в соответствии с эволюционной концепцией процесс образования фразеологизмов рассматривается как относительно медленный, постепенный; 2) согласно ономаσιологической концепции фразеологические единицы, как и лексические, возникают в едином сравнительно кратком акте, сразу и только в языке. Теоретической основой работы является ономаσιологическая концепция фразообразования, поскольку она наиболее полно отражает сущность этих процессов, базируясь на ведущей функции любого языка, а именно – функции удовлетворения коммуникативных потребностей его носителей. Суть концепции состоит в том, что образование нового фразеологизма возможно лишь в том случае, если для передачи определенного значения коммуникантом создается раздельнооформленный комплекс, в основе которого лежит ассоциативный трансфер, а семантика элементов комплекса не равна его новому значению. Хотя возникший коммуникативный знак является окказиональным образованием, его можно классифицировать как фразеологизм, которому присущи основные категориальные признаки: раздельнооформленность в плане выражения и идиоматичность – в плане содержания. Нормативность, воспроизводимость и устойчивость фразеологизма, его вхождение в язык, как и его лексикографическая фиксация базируются на наличии аналогичных фразеологических единиц.

В немецком языке можно выделить такие основные продуктивные способы образования фразеологизмов-derivатов: 1) перераспределение устойчивых словосочетаний – этот тип образования фразеологических единиц сопровождается ситуативно обусловленными изменениями морфологической структуры глагольного компонента; 2) обособление компонентов устойчивых словосочетаний – такие компоненты приобретают эмоциональную коннотацию, отличаются тенденцией к усилению обобщенно-метафорического значения; 3) расширение компонентного состава фразеологизма-derivата – в результате этого способа происходит своеобразное наращивание первичной структуры ФЕ, усиливается степень экспрессивности и эмоциональности производной ФЕ; 4) варьирование компонентов ФЕ – это семантически обусловленные, структурные изменения ФЕ, ведущие к образованию синонимии и вариативности ФЕ.

В работе выделено пять основных принципов лексикографирования фразеологизмов-derivатов, отчасти релевантных для подачи любой словарной единицы: наследственность лексикографических работ, значительная роль

субъективного фактора при составлении других словарей, обусловленность жестким прагматизмом, нормативность в отборе и обработке лексического материала, теоретическая и практическая многоплановость фразеологии. В то же время эти принципы позволяют раскрыть специфику процесса фразеологической деривации. Она состоит в том, что тип переосмысления фразеологического значения определяется фразеологической базой, которая находится в отношениях формальной и семантической инвариантности с ФО-дериватом. На основе изучения словарей разных типов установлено, что в немецкой лексикографии существуют три модели описания фразеологизмов-дериватов: 1) элементарная, 2) расширенная и 3) полная, или комплексная.

Как лексикографическая единица фразеологизм-дериват имеет такие лингвальные характеристики: устойчивость, раздельнооформленность, синонимичность, вариативность и др. Для целей нашего исследования наиболее актуальной является вариативность.

В ходе исследования установлено три способа варьирования фразеологизмов-дериватов: 1) варьирование как основа для других способов фразеологической деривации (производящий узуальный способ), 2) варьирование на основе других способов фразеологической деривации (производный узуальный способ) и 3) варьирование параллельно с другими способами фразеологической деривации (производный окказиональный способ).

Изменения компонентного состава фразеологизмов-дериватов в современном немецком языке имеют комплексный характер. Они сопряжены с расширением, перераспределением и контаминацией компонентного состава ФЕ.

Расширение состоит во введении в традиционную структуру ФЕ слов или словосочетаний свободного употребления, которые придают фразеологизму большую конкретность, приближая его к определенной ситуации, в которой он применяется. Перераспределение – это структурно-семантический способ образования фразеологизма-деривата на основе устойчивого фразеологизма, следствием усиления степени обобщенно-метафорического значения которого является потеря компонента, который формировал конкретное значение ФЕ, что сопровождается ситуативно обусловленными изменениями в морфологической структуре глагольного компонента.

Контаминация является нормативным и стойким элементом языковой системы немецкого языка, закономерным, объективным явлением языкового развития и относительно продуктивным способом вторичного фразеологического образования, когда новая фразеологическая форма образуется путем полного или частичного слияния плана выражения двух либо более ФЕ для материализации нового, модифицированного в аспекте коннотации, значения, которое может в дальнейшем также подвергаться изменениям.

Ключевые слова: фразеологическая деривация, фраземы, лексикографическая интерпретация, фразеологизмы-дериваты, фразообразование, немецкая лексикография.

RESUME

Vasylchuk L. F. German Phraseological Derivatives in Lexicographic Interpretation. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology in speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Kyiv National Linguistic University, Kyiv, 2009.

This research focuses on the study of phraseological derivation in modern German. It analyses the ways of phrasemes formation providing their lexicographic interpretation and considers changes in the composition of German phraseological derivatives alongside with the causes and effects of such changes.

The dissertation defines the main lexicographic principles for phraseological derivatives in modern German and establishes lexicographic parameters of their description. Peculiarities of phrase-making in modern German and the ways of phrasemes formation based on set word-combinations as well as by means of varying or separating components within phraseological derivatives are viewed from a lexicographic perspective. The research has discovered that German phraseological derivatives grow from the existing phraseology, change under the influence of linguistic and extra-linguistic factors and can serve as a basis for the emergence of other phraseological derivatives, which is reflected in German lexicography.

Keywords: phraseological derivation, phrasemes, lexicographic interpretation, phraseological derivatives, phrase-making, german lexicography.

Підписано до друку 15.06.2009 р. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 150

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77